
Els valors de la Renaixença: sobre Barcelona, l'orgull burgès i el treball dels catalans

Margarida Casacuberta

Sobre el significat del terme 'Renaixença'

L'estat de la qüestió de la bibliografia que ha generat fins avui mateix l'anomenada Renaixença ens posa al davant d'un problema historiogràfic ineludible: no sembla haver-hi encara un acord entre els nombrosos historiadors que han abordat el tema sobre el significat del terme, sobre la cronologia que abasta, o sobre els àmbits culturals i polítics a què es refereix. Una pista a seguir fóra la celebració, l'any 1933 i el 1983, respectivament, dels cent i els cent cinquanta anys de la Renaixença coincidint amb l'aniversari d'una de les efemèrides que fins fa ben poc li servien com a emblema: la publicació, l'any 1833, al diari *El Vapor*, de l'oda «La pàtria», de Bonaventura Carles Aribau,¹ presentada als lectors per Ramon López Soler amb la coneguda comparació de la figura d'Aribau amb Walter Scott.² Em sembla que estarem d'acord si diem que el poema, considerat fundacional, d'Aribau, va ser repetidament interpretat, a partir de l'aparició de les «Poesies» del “Gaiter del Llobregat”, l'any 1839 i 1840, al *Diario de Barcelona*, com l'inici d'un fenomen que, en realitat, no comença a agafar consistència fins a la dècada dels cinquanta i que no es comença a batejar amb el nom de Renaixença i similars fins ben entrats els seixanta, amb els Jocs Florals de Barcelona perfectament instal·lats en el panorama cultural barceloní i presidits pel retrat de Bonaventura Carles Aribau, mort el 1862 en olor de santedat jocfloralesca

1. Sobre *La pàtria* d'Aribau, en relació amb el moviment de Renaixença, vegeu, entre altres, Pierre VILAR, «Conferència inaugural», dins *Anuari Verdaguier 1988*, Vic, Eumo Editorial / Ajuntament de Barcelona, 1989, pàg. 9-14, i «L'oda a la Pàtria: la pàtria imaginària?», *El Contemporani*, 5 (gener-abril 1995), pàg. 13-20. En tots dos textos, destinats a ser llegits en públic, contesta la tesi que defensa Antoni-Lluc FERRER, *La patrie imaginaire. La projection de 'La pàtria' de B. C. Aribau (1833) dans la mentalité catalane contemporaine*, Aix-en-Provence, Publications de Provence, 1987, 2 vols.
2. Vegeu Manuel JORBA, «La Renaixença» i «El Romanticisme», dins Joaquim MOLAS (dir.), *Història de la literatura catalana. Part moderna, VII*, Barcelona, Edicions Ariel, 1987, pàg. 21 i pàg. 94-98.

sense haver acabat d'entendre del tot què es proposaven aquella colla de joves que li aclamaven un poema de circumstàncies, en català, en comptes de reconèixer-li la tasca que havia portat a terme en el terreny de la literatura espanyola, que era la que, en realitat, Aribau es creia, com havia cregut que la construcció del modern Estat liberal passava per una necessària espanyolització de tot el territori. Format sota els paràmetres del pensament il·lustrat, Aribau confiava en l'educació i en la instrucció per a la formació de "ciutadans", educació i instrucció tutelades per un Estat que, partint de la base de la igualtat dels individus, fa una opció clara per la uniformització cultural i, no cal dir-ho, lingüística.

No es pot dir que la idea no tingués una certa coherència: responia als presupòsits més bàsics del pensament liberal, que, durant tota la primera meitat del segle XIX, col·lisiona frontalment amb la reacció dels defensors de les estructures de l'Antic Règim. A Catalunya, els joves liberals romàntics fan clarament aquesta opció, l'opció moderna, igualitària, universal –diuen–, i expressen el seu escepticisme, la seva malenconia i la seva hipersensibilitat a través de l'únic model de llengua culta que accepten i que, segurament, coneixen. El català –digui's el que es vulgui– ja fa molt temps que ha quedat relegat a un ús domèstic, íntim i provincial. Pau Piferrer, Manuel Milà i Fontanals, Jaume Tió i Noè, entre tants altres, emprenen la seva obra de creació literària en castellà i mai no se'n desdiran, encara que els avatars de la història convulsa que els toca de viure els empenyin cap a un replantejament dels seus ideals i del seu posicionament primigeni davant la revolució liberal i tot el que aquesta implica.

S'ha parlat moltes vegades de la reacció de Piferrer davant les conseqüències d'una revolució que ell mateix, de jove, havia contribuït activament a inflamar, i s'ha remarcat també el canvi d'actitud del poeta romàntic per antonomàsia davant la destrucció del patrimoni històric i artístic que els fets revolucionaris i la modernització de la societat comporten. Les ruïnes que es troba al llarg dels viatges que fa per Catalunya i Mallorca arran de l'encàrrec editorial dels *Recuerdos y bellezas de España* li provoquen, en comptes de l'esperada satisfacció davant les traces que el progrés pot deixar gravades en un paisatge que substituïx campanars per xemeneies, un gran desassossec que s'explica per un sentiment de por davant la força del "monstre" revolucionari que la liquidació de les estructures de l'Antic Règim ha creat. Aquest desassossec, que amara de nostàlgia el conjunt de la producció literària de l'últim Piferrer, connecta, per dir-ho amb paraules de Pilar Vélez, amb el «desvetllament de la consciència del patrimoni històric de Catalunya».³ Heus aquí, probablement, una de les aportacions més rellevants de Piferrer a la configuració del moviment de Renaixença; molt més, ben segur, que no pas la seva producció poètica, malgrat la qualitat innegable dels poemes i la ineludible consciència de l'escriptor d'encarnar la figura del poeta romàntic, modern i espanyol. En aquest sentit, podríem considerar Piferrer com l'exemple més fefaent de la productivitat del projecte de creació d'una cultura espanyola liberal encarregada de vetllar, seguint el model centralitzador francès, per l'èxit –tanmateix no assolit–⁴ del procés de transfor-

3. Pilar VÉLEZ, *El desvetllament de la consciència de patrimoni històric a Catalunya*, Barcelona, Amics de l'Art Romànic (Institut d'Estudis Catalans), 2003.

mació dels “pagesos” catalans, bascos, andalusos, castellans i gallecs en “ciutadans” espanyols.⁵

Que el procés no va arribar a reeixir ho demostra el fet mateix d'escriure sobre els “valors” de la Renaixença i no pas sobre els del “regionalisme” català en el marc general de la construcció de l'Espanya moderna. Tornant a Piferrer, val a dir que l'“actitud” nostàlgica en relació amb el passat que vertebrava una part important de la seva obra –la qual, com s'ha dit repetidament,⁶ va deixar una empremta indeleble en els seus coetanis–, no constitueix, en ella mateixa, una raó prou sòlida que justifiqui l'assimilació de Piferrer al moviment de Renaixença. Només l'embranchada que prendrà, al seu moment, el moviment l'arrossegarà per la via de les influències, dels reconeixements i de les relectures del passat més immediat, per la necessitat de crear uns antecedents sòlids i unes autoritats més o menys inqüestionables. A Piferrer, segurament, es refereix Joaquim Rubió i Ors, transvestit de *Gaiter del Llobregat*, en el pròleg que l'any 1841 escriu per a la publicació en volum de les seves *Poesies*, quan es lamenta de la poca fe dels seus «joves compatricis, entre los quals té la satisfacció de contarne no poch que podrien cenyir dignament la gorra de vellut ab la englantina de plata»⁷ i del desencant que això li comporta. Aquest pròleg, que Manuel Jorba veu com un “manifest” o primer programa articulat de la Renaixença,⁸ planteja, certament, alguns dels principals pilars sobre els quals se sustentarà, més endavant, el moviment: la recuperació de la memòria històrica, la reivindicació de la llengua catalana i la necessitat de construir un model de literatura culta en català, ni que sigui a través de la tasca gairebé arqueològica de recuperació dels certàmens literaris medievals coneguts amb el nom de Jocs Florals, que en aquests moments s'escampen per tota l'Europa postrevolucionària,⁹ tot i que no hi troben, ni de bon tros, tan bona recepció de públic ni tanta continuïtat com a Catalunya. Rubió hi presenta l'oportunitat dels seus poemes com una resposta a les palpitations del temps:

4. Vegeu, especialment, Borja DE RIQUER, «Sobre el lugar de los nacionalismos-regionalismos en la historia contemporánea española», *Historia Social*, 7 (1990), pàg. 105-126, i «Reflexions entorn de la dèbil nacionalització espanyola del segle XIX», *L'Avenç*, 170 (1993), pàg. 8-15; i José ÁLVAREZ JUNCO, *Mater dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001. Una anàlisi molt interessant sobre la construcció dels nacionalismes europeus, amb poc èmfasi, tanmateix, sobre el cas d'Espanya, es troba a Anne-Marie THIESSE, *La construction des identités nationales. Europe XVIII-XX^e siècle*, Paris, Seuil, 1999.
5. Per utilitzar una expressió que sintetitza el procés que ressegueix el llibre d'Eugen WEBER, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford, Stanford University Press, 1976.
6. Vegeu Juan MAÑÉ Y FLAQUER, *El regionalismo*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1900 (3a ed.), pàg. 124; i Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «El segle de la Renaixença», dins *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, vol. III, pàg. 417-433.
7. Joaquim RUBIÓ I ORS, «Lo Gayté del Llobregat: Pròlech», reeditat dins *La Renaixença. Fonts per al seu estudi, 1815-1877*, Barcelona, Departament de Literatura Catalana de la Universitat de Barcelona- Departament de Filologia Hispànica de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1984, pàg. 75-84.
8. JORBA, «La Renaixença...», pàg. 25. És la idea que defensen Joan Sardà (1889) i Jordi Rubió i Balaguer.
9. Vegeu THIESSE, *La construction...*, i Coro RUBIO POBES, *La identidad vasca en el siglo XIX. Discurso y agentes sociales*, Madrid, Editorial Biblioteca Nueva, 2003.

A molts los semblarà una extravagància, un ridicol anacronisme esta col·lecció de poesias llansadas al mitg de la agitació y febre en que está la societat de resultas de las terribles y espantosas sacudidas que ha sofert en estos últims anys, y tal vegada consideraran al que las ha compostas com un marí sense cor ni pietat que, fugint de las borrascas, ha vingut á cantar sobre la roca de la platja mentres los seus germans batallaban ab las onadas y desapareixian en lo abisme: mes éll pensa de altra manera: ha vist que lo nom de Napoleon recordaba lo de Alexandre; los dels que guerrejaren per la independència de nostra patria lo del Cid; los dels que moriren per la llibertat lo de Padilla; que lo passat pot influir en gran manera sobre lo present com aquest sobre lo que es á esdevenir, y ha cregut que seria molt convenient traurer sas glorias passadas á la memoria del poble que treballa y se afanya per sa gloria venidera, y que alguns recorts de lo que forem podrien contribuir no poch á lo que tal vegada havem de ser. No se creguia per aço que confia massa en si mateix, o que presum tenir en ses mans los cors dels que lo escoltan y possehir lo poder mágich de ferlos sentir lo que ell sent: No: aço ha estat concedit tan sols als trobadors, y éll, ho repeteix, no ho es. Ha pres á son càrrech lo recordar á sos compatricis llur passada grandesa, y desterrar la vergonyosa y criminal indiferència ab que alguns miran lo que pertany á sa patria, perque ha vist que li bastaban sos escassos coneixements per sortir victoriós de son empenyo, puix ha conegut que no devia fer sino obrir lo llibre de nostra historia en sas pàginas mes brillants y poéticas; sentarse en las verdosas y venerables ruinas del antich monument que presenciá los heróichs fets que en aquella se descriuen, y senyalar ab lo dit la una y lo altre perque llegissen en ells los que tenian set de sentiments nobles y de palpitations fortas.

Era jove, Rubió i Ors, quan es va decidir a enviar al *Diario de Barcelona* els seus poemes amb pseudònim; i joves eren aquells que, com explica Joan Mañé i Flaquer al cap de molts anys,¹⁰ es van emocionar llegint a les pàgines del *Brusi* uns versos que evocaven els paisatges i la història de Catalunya, que apel·laven al sentiment identitari a través de la llengua materna, la llengua del sentiment, l'únic instrument a través del qual podia expressar-se un poeta programàticament romàntic, per al qual trencar amb el classicisme equivalia també a trencar amb la llengua que el vehiculava –el castellà–, un poeta que traduïa Victor Hugo per als lectors del *Brusi*, en català, i que buscava, a través de la literatura, proporcionar a la nova classe emergent a Catalunya uns elements de cohesió que li asseguressin, juntament amb uns lligams sòlids amb el passat, la confiança en

10. Joan MAÑÉ I FLAQUER, «Poetas y prosistas catalanes», dins *El regionalismo*, pàg. 116-124. «Nuestro romanticismo [escriu en una “carta” dirigida al poeta castellà Gaspar Núñez de Arce comentant-li un discurs que va fer a l'Ateneo de Madrid] se resumió en dos sucesos literarios muy característicos, y que han tenido poderosa influencia entre nosotros como impulsores del movimiento regionalista. Aquellos dos sucesos fueron la publicación de las poesías catalanas de Rubió y del primer tomo de Cataluña de los *Recuerdos y bellezas de España* de Piferrer. Los que no alcanzaron aquella época, no pueden formarse una idea del efecto que produjo en la juventud de entonces la aparición de *Lo Gayter del Llobregat*: fue para nosotros un verdadero *sursum corda*».

un futur d'allò més incert. Aquests valors havien de tallar amarres, simbòlicament parlant, amb les posicions més extremes del liberalisme polític i econòmic, aquelles que havien fet l'opció de participar, amb totes les conseqüències, en la construcció de l'Estat espanyol modern, que defensaven la desamortització dels béns eclesiàstics i implantaven sense gaires miraments el lliurecanvisme en l'economia de l'Estat. No és estrany, doncs, que els lectors del conservador *Diario de Barcelona* s'emocionessin amb els versos del *Gaiter*, amb l'oda que aquest dedicava a la Barcelona treballadora, activa, moderna, bressada pel Mediterrani i protegida per la serralada marítima, sota la vigilància de Montserrat i del Montseny; amb els moderns almogàvers –reflex d'ells mateixos– que canalitzaven tota la seva energia cap a l'activitat industrial i comercial, que feia créixer la ciutat fins a sentir-se oprimida per unes muralles esdevingudes obsoletes. Tal com assenyalarà, l'any 1889, un altre jove, Joan Sardà,¹¹ amb motiu de la celebració del cinquantenari de l'aparició del primer poema del *Gaiter*, és aquí on queden posades les bases del moviment de Renaixença, un 'procés' cultural i polític de gran complexitat que no es concretarà com a moviment fins al 1868, quan, després de vint anys de negociar –les classes 'rectores' de la Catalunya moderna– el paper de Catalunya dins Espanya, i en l'instant precís en què les circumstàncies històriques semblaven afavorir el consens, amb l'esclat de la Revolució de Setembre, catalitzadora de moltes coses i molt diferents, s'abandona el discurs de la conciliació, el discurs del doble patriotisme, i s'adopta el de l'*O tot o res*; és a dir, el de l'enfrontament amb l'Espanya centralista, uniformadora, inculta, percebuda amb tonalitats cada vegada més fosques, de la qual, al cap d'uns quants anys, uns altres joves, que es bategen com a modernistes, es voldran deslligar.

És tot aquest procés el que coneixem amb el nom de Renaixença; un terme que comença a aparèixer al voltant de 1868 i que pren carta de naturalesa el 1871 amb la creació de la publicació periòdica –revista fins al 1881, diari fins a 1904– que l'utilitza com a títol i com a bandera d'un programa cultural i d'unes actituds polítiques cada vegada més ben delimitades que, en realitat, tenen relativament poca cosa a veure –més enllà dels motius que els joves renaixentistes tenen per apropiar-se-les, convenientment seleccionades– amb les dels protagonistes del període històric que, per motius diversos, s'ha convingut que el nom engloba.

Sobre la història entesa com un error

No estem parlant, doncs, d'un moviment estrictament literari, sinó cultural i, en darrer terme, polític, i fins que no partim d'aquesta base difícilment trobarem les vies per analitzar el fenomen en tota la seva complexitat. Com escriu Manuel Jorba, cal entendre'l «com un període destinat no només a promoure l'ús literari culte, sobretot poètic, de la llengua catalana, sinó també a intervenir, de manera

11. Joan SARDÀ, «Una fecha notable», *La Vanguardia*, 16-II-1889. Article recollit a Joan SARDÀ, *Obras escogidas. Serie castellana, 1*, Barcelona, Librería de Francisco Puig y Alfonso, 1914, pàg. 50-56.

directa, més o menys activa, en la defensa i el rescat de la personalitat històrica de Catalunya, i en l'acceptació i potenciació de les implicacions que, gradualment, comportà en l'ordre polític, econòmic, social, cultural, literari i lingüístic». ¹² Després dels articles d'Albert Rossich contra el terme "decadència", ¹³ del volum de Josep Fontana sobre la primera part del segle XIX a la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, ¹⁴ o de la definició que Joan-Lluís Marfany fa del terme al *Diccionari d'història de Catalunya*, ¹⁵ o dels assaigs de Josep M. Fradera aplegats en el volum titulat *Cultura nacional en una societat dividida*, ¹⁶ no farà cap nosa recordar que el 'procés' o el 'fenomen' o el 'moviment' de Renaixença no s'ha d'analitzar només en l'àmbit de la producció literària, i per tant no ha de ser definit com un moviment literari.

Punts de vista d'índole diversa expliquen la reducció que tots quatre historiadors fan de l'abast intel·lectual, cultural i polític del moviment de Renaixença: Rossich, durant anys, ha tingut un interès especial a desmuntar la dicotomia decadència/renaixença i ha fonamentat una part de la seva investigació en el rastreig de «poetes i versificadors en català amb obra difosa el primer terç del segle XIX», l'existència dels quals qüestionaria el mític 1835 com a data d'inici del moviment si no fos que la 'vitalitat' d'aquest període té poca cosa a veure amb el fenomen que es produirà a partir del final de la dècada dels cinquanta, amb la instauració dels Jocs Florals com a emblema. Molts d'aquests «poetes i versificadors» són continuadors directes de la tradició vallfogonesca o barroca que, per altra banda, Fontana també pren –seguint les interpretacions de Pere Coromines sobre el segle XIX– com la garantia de la continuïtat de la literatura catalana i, per tant, com a protagonistes gairebé únics d'un fenomen fonamentalment positiu, dirigit per les classes altes de la societat catalana i els seus intel·lectuals més o menys orgànics, però que se sosté només gràcies al vessant més popular i, és clar, autèntic. Marfany, per la seva banda, rebaixa fins a un extrem gairebé inversemblant el sentit històric del moviment de Renaixença quan escriu «en sentit ampli, moviment històric-literari de recuperació de la identitat nacional de Catalunya; en sentit restringit, procés de restauració del català com a llengua literària» o «la tímida emergència (*Lo Gaiter del Llobregat*, 1839) d'una poesia culta en català a l'entorn de la festa oficial dels Jocs Florals (1859) era només la ciurereta que adornava aquest pastís i, no sols la restauració literària de la llengua no arribà a plantejar-se mai més enllà d'aquests límits, sinó que el desenvolupament d'aquesta ideologia va anar acompanyat de l'esforç més important de cas-

12. Manuel JORBA, «Literatura, llengua i Renaixença: la renovació romàntica», dins Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana, IV: Romanticisme i Renaixença, 1800-1860*, Barcelona, Edicions 62, 1995, pàg. 77-132.

13. Albert ROSSICH, «La literatura catalana entre el Barroc i el Romanticisme», *Caplletra*, 9 (1990), pàg. 35-57.

14. Josep FONTANA, «Les idees», dins *La crisi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, Barcelona, Edicions 62, 1988, pàg. 409-447.

15. Joan Lluís MARFANY, «Renaixença, la», dins Jesús MESTRE (dir.), *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1992, pàg. 907-908.

16. Josep M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial, 1992, especialment els assaigs que comprèn l'apartat «Dues literatures per a una cultura», pàg. 127-233.

tellanització de la pròpia societat que les classes dirigents catalanes hagin emprès mai».¹⁷

Els punts de vista de classe que condicionen la visió que presenten Fontana i –la mateixa brillantor del discurs l’hi porta indefectiblement– Joan-Lluís Marfany del moviment de Renaixença no són compartits per Josep M. Fradera, el qual, tanmateix, organitza la seva tesi al voltant d’una perspectiva, en aquest cas, antinacionalista, que té més a veure amb una reacció contra el pujolisme que no pas amb el procés que analitza *Cultura nacional en una societat dividida*. La consideració que els textos produïts pels “poetes i versificadors” i els prosistes sota l’estímul de la Renaixença no mereixen ni tan sols l’apel·latiu de literatura perquè són producte de fórmules i clixés preestablerts; el menyspreu amb què l’autor hi denuncia la «manipulació antimoderna de la realitat» per part de literats i crítics «com un fenomen que no té gairebé res a veure amb la literatura»¹⁸ o la «tradició selectiva, que exclouia determinats temes, enfocaments, gèneres i modalitats literàries, per motivacions en general extraliteràries» i que arremet directament «contra la literatura popular o semipopular escrita tant en castellà com en català»¹⁹ impedeixen a Fradera fer una interpretació del moviment de Renaixença a partir de tots els materials culturals, polítics, econòmics, socials, artístics, literaris, patrimonials, lingüístics –com afirma Jorba– que formen part d’un dels conceptes segurament més controvertits de la historiografia catalana i, de rebot, espanyola. Fradera no ha buscat respostes a les raons d’una literatura que es fonamenta en un lema com el dels Jocs Florals de Barcelona, «Patria, Fides, Amor», i, sobretot, no ha explicat per què aquesta literatura, d’arrel romàntica i tendència “provincialista” o “regionalista” –com tantes altres manifestacions literàries de l’Europa de l’època– acaba obtenint una sanció del públic que res no semblava insinuar i que no té parangó a Europa.²⁰ En definitiva, l’autor de *Cultura nacional en una societat dividida* deslegitima la literatura de la Renixença com si fos, més que no pas un fet, un error històric.

Sobre Barcelona, l’“orgull burgès o el treball dels catalans”

La literatura generada en el marc del moviment de Renaixença s’aguanta sobre els pilars de la pàtria, la fe i l’amor, la màxima jocfloralesca, i té un interès fonamentalment extraliterari en la mesura que és el vehicle principal i segurament el més directe –atès que apel·la al terreny del sentiment– dels valors de la Renaixença. La recuperació del català com a llengua de cultura, la recuperació d’una tradició literària culta en català que fa entroncar la litera-

17. MARFANY, «Renaixença...», proposa una molt suggeridora cronologia de la Renaixença, amb 1868 com a data clau, sense, però, qüestionar en cap moment el tòpic del “moviment minoritari”: «A partir de 1865 [...], i sobretot durant el Sexenni Revolucionari, una nova generació d’intel·lectuals en optar per la creació a llarg termini d’un mercat regional protegit, engegà un autèntic moviment, molt minoritari, de creació d’una cultura autònoma en català com a base per a la recuperació d’una oblidada identitat nacional. Fou aleshores que es va inventar el concepte de Renaixença».

18. FRADERA, *Cultura nacional...*, pàg. 143.

19. FRADERA, *Cultura nacional...*, pàg. 148.

20. Per a una anàlisi del fenomen d’abast europeu, vegeu THIESSE, *La création...*

tura moderna amb la medieval, i la recuperació de la memòria històrica conflueixen en la construcció literària de la imatge de la Barcelona moderna, plenament i orgullosament burgesa, de la “ciutat ideal” que ha de servir de “mirall imaginari”, actiu i transformador, de la ciutat real, mutable, activa, problemàtica, conflictiva, tentacular i percebuda com a babilònica. Quins són aquests valors?

En primer lloc, la reivindicació d’una llengua pròpia, tan competent com el castellà en tots els àmbits i perfectament capaç de resistir els embats de la modernitat, és a dir, capaç d’accedir-hi, com tantes altres llengües europees que segueixen el mateix procés d’actualització, normativització i fixació que els exigeix la seva transformació en llengües “nacionals”, un dels elements de cohesió de les diferents comunitats que conformen l’Europa postrevolucionària. Si tenim en compte que durant els primers decennis del segle XIX, seguint la tendència iniciada amb la Il·lustració, el català quedava relegat sense gaires problemes a l’estadi de llengua familiar, privada i provincial, i que tant l’element culte com el popular –com demostra Marfany en els seus darrers estudis²¹ estaven disposats a convertir el castellà en la llengua de la cultura, de la política, de la ciutat i, per tant, de la modernitat, el retorn al català és indicatiu, entre altres coses, de l’existència d’una certa incomoditat per part de determinats sectors de la societat catalana davant d’un Estat que s’identificava fonamentalment amb la capital, Madrid.

En segon lloc, la creació d’una literatura culta que entronqui amb la tradició medieval i que esdevingui l’antimodel del vallfagonisme, que s’acaba convertint en el símbol per antonomàsia de la decadència que, durant tres segles, ha caracteritzat, per als definidors del moviment de Renaixença, la cultura catalana. Aquesta nova literatura sorgida de les cendres com l’au fènix que tantes vegades apareix en la poesia jocfloralesca, té arrels clarament romàntiques, les mateixes arrels que tenen –o més ben dit, que en aquests moments també busquen– les altres literatures d’Europa que, com la catalana, giren els ulls cap al passat medieval, cap als orígens, cap als monuments literaris fundacionals, cap a la literatura popular tradicional, les cançons i les rondalles, les llegendes i els “contes a la vora del foc”. Però no és només la nostàlgia del passat, l’evocació del paradís perdut, el motor d’aquesta literatura, malgrat la importància que hi tenen tots dos elements. No: de la mateixa manera que, de forma constant, la literatura vinculada al moviment de Renaixença recupera el record de les lleis i del dret català, i presenta aquestes lleis i aquest dret com el precedent més proper al sistema democràtic liberal, és al present i no pas al passat on aquesta literatura del sentiment i de l’emoció apunta. Un present que s’emmiralla en el reflex d’altres presents igualment conflictius –Irlanda, Escòcia, Itàlia, el Midi francès– i igualment indefinits, enmig de les convulsions i les transformacions del segle del progrés; un present en què els herois ja no són els guerrers –els temibles almogàvers, els comtes reis, el Sometent, els ciutadans defensors de Barcelona durant el setge de 1714–, sinó els treballadors, els moderns almogàvers, els nous Serrallonga que,

21. Vegeu, per exemple, Joan-Lluís MARFANY, «Renaixença literària i decadència lingüística», dins Josep M. FRADERA (coord.), *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2002 (*Barcelona Quaderns d’Història*, 6), pàg. 139-152.

havent passat els temps de les glòries bèl·liques, lluiten per tirar endavant la indústria i, amb ella, Barcelona i, per tant, Catalunya.

Tanmateix, la declaració de guerra de la monarquia d'Isabel II al Marroc es converteix en una excusa excel·lent perquè aquests almogàvers deixin les eines i els telers per les armes i es presentin com a voluntaris en una guerra on es juga l'honor de la pàtria –la gran, és clar– i que permet als catalans demostrar el seu grau d'integració a Espanya. L'esclat de patriotisme espanyol que genera la guerra d'Àfrica és espectacular. No sé si aquesta eufòria no devia resultar contraproduent, pel desengany que segurament se'n va derivar, sobretot de cara a les esperances colonialistes de la burgesia catalana, frisoosa de trobar en el marc de l'Estat modern l'empenta que necessiten les seves empreses. Esperança, il·lusió, ideal, i la frustració que se'n desprèn gairebé fatalment, es converteixen en un tema recurrent d'aquesta literatura de ressons romàntics que, per altra banda, comença a ser acceptada durant aquests anys fins i tot per aquells que l'havien bescantada i parodiada sense contemplacions. Els primers anys de Jocs Florals permeten endevinar, a través d'una producció literària peculiar, les preocupacions d'uns segments de la societat catalana representatius de les professions liberals, dels individus que acaben de sortir de la Universitat o hi mantenen encara algun vincle, o que des d'altres terrenys estan entrant en la vida adulta i no se senten còmodes amb la realitat històrica que els toca de viure. És especialment interessant aquest caràcter d'iniciació i de joventut dels tantes vegades anomenats "prohoms de la Renaixença", perquè a la joventut correspon la defensa d'uns ideals, i la joventut està destinada a patir-ne la frustració. I molts d'aquests "prohoms" són, en aquests moments, joves, fins i tot molt joves. I aquests ideals, a l'entorn de 1859 –data tant de l'inici dels Jocs Florals de Barcelona com de la mobilització per a la guerra del Marroc– es poden sintetitzar en una sensació: que hi ha una possibilitat de diàleg entre les diferents realitats que l'Estat espanyol integra, que aquesta possibilitat passa necessàriament pels escriptors i els artistes, que Catalunya té un paper important a representar en el conjunt d'Espanya i que, per tant, és hora de fer *tabula rasa* dels conflictes passats. Em refereixo, és clar, al conflicte per antonomàsia, el desenllaç de la Guerra de Successió, que en aquests moments és evocat amb la intenció de superar-ne les rancors i moltes vegades amb el contrapunt de la Guerra de la Independència i el paper que hi va representar la Catalunya espanyola simbolitzada en les llegendes heroiques del Bruc i de Girona.

La recuperació de la memòria històrica, finalment, constitueix un dels valors més distintius del moviment de Renaixença,²² els orígens del qual provenen del gust romàntic que es va instal·lar en la literatura moderna produïda a Catalunya, en català i en castellà indistintament, en el tombant del segle XVIII al XIX i que,

22. Sobre la recuperació de la memòria històrica des del punt de vista historiogràfic són indispensables els estudis de Ramon GRAU i FERNÁNDEZ, «El pensament històric de la dinastia Bofarull», dins FRADERA (coord.), *Societat, política i cultura...*, pàg. 121-138; i «Joan Fiveller, Ferran I i les imposicions municipals de Barcelona. Repàs a un mite històric», *Barcelona Quaderns d'Història*, 2/3 (1996), pàg. 55-99. Per a una visió de conjunt: Ramon GRAU, «L'aportació dels historiadors romàntics», dins GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana, II...*, pàg. 221-248.

com a tot Europa, deriva cap a un procés de construcció nacional que és, com explica Anne-Marie Thiesse, un dels elements de cohesió social dels nous Estats després de la ruptura del “pacte social” de l’Antic Règim. Més propi d’un Estat que no pas d’un regne històric integrat en un Estat és el procés de construcció nacional que seguirà Catalunya, a diferència d’altres regnes històrics de l’Estat espanyol o del francès. La recuperació romàntica de la literatura provençal que va desembocar en la creació d’una obra de referència com *Mireio*, de Frederic Mistral, no va passar d’una curiositat més o menys pintoresca en un Estat plenament i tàcitament francès. Les estructures que el cohesionen són prou fortes per assimilar el fenomen del “regionalisme”, un fenomen que, segons la mateixa autora,²³ es revitalitza sempre que es produeix un afebliment del poder central. Espanya, en canvi, malgrat emmirallar-se en el cas francès, queda molt lluny d’assolir els resultats d’aquest darrer.

A la construcció de la imatge de Barcelona, posant especialment l’accent en el tema de l’«orgull burgès o el treball dels catalans», es pot dir que queda supeditada la recuperació de la llengua, la literatura i la memòria històrica, encara que Josep M. Fradera –de qui manllevo la forma concreta de referir-se al treball dels catalans–,²⁴ el consideri una excepció dins el discurs ideològic de la Renaixença. Fradera parla de la primera etapa dels Jocs Florals, entre 1859 i 1868, i hi identifica cinc temes fonamentals: l’«historicisme-medievalisme, la temàtica amorosa, la religió, el patriotisme espanyol i la mitificació del camp»;²⁵ que exclouen, afirma, qualsevol referència a les formes de vida i pensament de la civilització moderna. Enfront del que Fradera converteix en un dels fils conductors de *Cultura nacional en una societat dividida* pel que fa als assaigs dedicats a la literatura, em sembla just i necessari replantejar la funció, el sentit i l’èxit del moviment de Renaixença, i abordar-lo com un projecte perfectament coherent amb el “segle”, la “civilització nova” o els “temps moderns”, que té com a objectiu principal la construcció, a través de la literatura fonamentalment, però també a través de l’art, la música, la història i la religió, de la imatge ideal de la Catalunya moderna. Una imatge representada metonímicament per Barcelona, una ciutat emblemàtica tant des del punt de vista històric com, sobretot, des del present més estricte, que hauria d’aconseguir vertebrar el conjunt de Catalunya dins el marc de l’Estat espanyol liberal, i contribuir a conciliar les posicions més extremes del ventall de reaccions que han suscitat les revolucions liberals. En aquest sentit, qualsevol referència a la vida en el camp, a la muntanya catalana, a les gestes dels almogàvers o a l’heroisme dels voluntaris catalans a les batalles de Tànger o de Wad-ras, tenen poc a veure amb una visió nostàlgica del passat i sí, en canvi, molt amb la construcció d’un present que sembla oferir les

23. Anne-Marie THIESSE, *Écrire la France. Le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la Libération*, Paris, PUF, 1991.

24. «Hi ha una excepció en la llista de temes esmentats que val la pena mencionar, com per exemple uns composicions del lleidatà Lluís Roca o de Pons i Gallarza que han de ser classificades dins d’un apartat que podria ser anomenat *orgull burgès o el treball dels catalans*, és a dir, aquelles composicions que exalten el sentit burgès i mesurat del treball, el creixement de la capital, una modalitat poètica que culminà, anys després, en l’*Oda a Barcelona* de Verdager» (FRADERA, *Cultura nacional...*, pàg. 158-159).

25. FRADERA, *Cultura nacional...*, pàg. 158.

condicions més propícies per pactar el model d'Estat sobre el qual s'està construint l'Espanya del segle XIX.

Tot sembla indicar, efectivament, que el present és allò que més interessa als impulsors del moviment de Renaixença. La recuperació de la memòria històrica, la voluntat de crear un model de llengua literària culta que garanteixi la formació d'una literatura moderna en català en el moment precís en què es constitueixen les modernes literatures europees, són indestruïbles de la construcció de la identitat de Catalunya dins l'Espanya moderna en un període d'uns vint anys marcat excepcionalment per la pau i, consegüentment, per una prosperitat econòmica que dóna ales a la burgesia industrial catalana per replantejar les relacions del motor econòmic de l'Estat espanyol amb la resta de les parts del mosaic que el constitueix. No cal dir que la definició d'aquesta identitat se sustenta en el record de la 'independència' del Principat de Catalunya i del Regne d'Aragó i en la reivindicació de les 'llibertats' que van ser arrabassades a Catalunya, amb el desenllaç de la Guerra de Successió, encara no feia cent cinquanta anys, que vol dir abans-d'ahir en una societat que per força havia de mesurar el temps amb uns paràmetres diferents dels de l'actualitat.

Els vint anys posteriors al final de la primera guerra carlista són segurament els de més harmonia política entre Catalunya i Espanya, el període més llarg de què disposa el govern de l'Estat per mirar d'establir els ponts culturals entre les diferents parts del territori peninsular que garanteixin la consolidació del sentiment de pertinença a una Nació de nacions que s'anomena Espanya i que constitueix una entitat integradora.²⁶

És evident que des de Catalunya es juga amb convicció aquesta carta: només cal analitzar la literatura i, tant com la literatura, els discursos dels primers Jocs Florals, per apreciar que la "identitat catalana" es construeix en relació amb Espanya, i no contra Espanya. Els catalans, en aquesta conjuntura concreta, competeixen amb els bascos a l'hora de demostrar qui és més espanyol, tot i que en cap moment es deixa de tenir present que l'adhesió dels uns i els altres a Espanya és substancialment diferent, tenint en compte que els segons mantien encara les seves llibertats –jurades per Felip V després de la Guerra de Successió– mentre que les dels catalans, els perdedors d'aquella guerra civil, van ser suprimides. Des d'aquest punt de vista, la participació de Catalunya en la construcció de l'Espanya liberal s'ha d'entendre com un acte de generositat i de noblesa

26. Són molt nombrosos els gestos que es fan en aquest sentit. Un exemple és la realització del projecte d'edició d'una *Crónica de España* província per província des d'un punt de vista històric clarament destinat a legitimar l'estructuració de l'Espanya liberal del moment present. Cadascuna de les províncies és analitzada per un autor ideològicament afí al projecte. Manuel ANGELON, per exemple, és l'autor de la *Crónica de la provincia de Barcelona*, Madrid, Editores Rubio, Grilo y Vitturi, 1870. Narciso BLANCHÉ ILLA ho és de la *Crónica de la provincia de Gerona*, Madrid, Sociedad Editorial Aquiles Ronchi, 1865, i és ben significativa la interpretació que fa de l'«Estado actual de la provincia» com a conclusió de l'obra: «A la sombra del sistema liberal, y terminada la guerra civil á que dió lugar su establecimiento, es innegable que España marchó constantemente por la senda del progreso, afanándose por colocarse al nivel de las potencias más cultas de Europa. [...] Los habitantes de la provincia de Gerona, cuyo carácter industrial es proverbial como el de todos los catalanes, no han quedado rezagados en la vía de mejoramiento emprendido por las demás de la Península» (pàg. 172-174).

–més si tenim present la superioritat econòmica de Catalunya en aquests moments–, la qual cosa és constantment recordada pels coetanis, alguns dels quals, per altra banda, no s'estan de justificar la col·laboració de Catalunya en el nou Estat a través de la identificació de la bondat del nou sistema liberal amb la de la tradició 'democràtica' del Consell de Cent barceloní. No és gens estrany, en aquest sentit, trobar, a la *Crónica de la provincia de Barcelona*, parcialment escrita per Manuel Angelon, una utilització absolutament presentista, en clau liberal, de la mítica institució del Consell de Cent:

Magistratura de origen popular, siempre el pueblo encontró en ella el más poderoso escudo contra la tiranía de los reyes ó sus delegados; y si es verdad que al escoger escarlata el color de sus trajes talares (llamados gramallas) quisieron estar dispuestos á verter su sangre en defensa del pueblo y de sus derechos, bien puede asegurarse que jamás institución alguna ha sido más fiel á su deber, ni lo ha cumplido con mayor desprecio del peligro. Los concejales y el Concejo de Ciento son la síntesis de Barcelona y del espíritu de los catalanes: por esto cuando cayó Cataluña, cuando el nieto del gran déspota de Francia, cuando Felipe V hizo quemar por el verdugo los fueros del Principado, cayeron así mismo los concejales, cayó el Consejo de Ciento; que no se necesitaban sacerdotes de la libertad allí donde la libertad había sido arrojada de su templo por las tropas del primer Borbon de España.²⁷

Vet aquí el sentit de l'“orgull burgès” que recorre gairebé tota la literatura dels primers deu anys de Jocs Florals i la que es comença a publicar al marge dels Jocs, per bé que les composicions premiades tinguin com a pretext immediat la memòria dels terribles almogàvers, el valor de Joan Fiveller, el mític tamboriner del Bruc o la valentia dels gironins assetjats durant la Guerra de la Independència. No és gens estrany, doncs, –a diferència del que diu, si l'entenc bé, Fradera– que el jove Sol i Padrís identifiqui en un poema la brutalitat dels almogàvers amb els treballadors catalans:

Lo temps d'heroiques empreses
per Catalunya ha passat,
i s'ha mustigat la glòria
de les armes en la mar.

...

No escull los turons més forts
Per alçar castells feudals;
Sinó en les valls per ses fàbriques
Busca de l'aigua els saltants.

...

Si aqueixa indústria que adora
Atacar algun osàs,
De l'Almogàver les armes
Tornarien a brillar;

27. ANGELON, *Crónica...*, pàg. 45.

...
 I el crit de *Desperta ferro*
 Per cent mil boques llançat
 Les més fortes i altes torres
 Faria bambolear.²⁸

L'energia que caracteritza els catalans, en els temps moderns, passa de la batalla a la indústria, al treball; però quan la guerra esclata, per motius eminentment colonialistes, els voluntaris catalans són –diuen els poemes, drames, comèdies i cançons– els primers, els més nombrosos i els més valents de tots. En aquest sentit, l'assassinat de Sol i Padrís, l'any 1855, a Sants, davant de la fàbrica, fóra una heroïcitat parangonable amb els morts de la batalla de Tetuan, uns anys més tard.

Insisteixo en la qüestió de la guerra d'Àfrica perquè la nombrosa literatura que genera presenta aquest episodi com el sostre del patriotisme eminentment i inqüestionablement espanyol. Des dels cors de Clavé que es passegen en la rua del Carnestoltes de 1860 recollint fons per als soldats catalans ferits fins a les paròdies de Serafí Pitarra, *La botifarra de la llibertat* i *Les píndoles de Holloway*, els textos indistintament en català o en castellà de Víctor Balaguer,²⁹ la publicació del setmanari *El Cañón Rayado* (1859-1860),³⁰ o l'encàrrec que fa la Diputació de Barcelona a Marian Fortuny perquè immortalitzi en diverses teles la presència de la “roja barretina catalana” –per utilitzar el títol d'un poema de Josepa Massanés– en la primera línia de foc, sembla que el consens va ser general a l'hora de considerar la guerra com un símptoma del redreçament d'Espanya.³¹

28. Vegeu el poema transcrit dins el text necrològic que li va dedicar D. Juan ILLAS Y VIDAL, *Tributo á la memoria de D. José Sol y Padrís. Discurso leído en la sesión pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, celebrada el día 12 de octubre de 1856, en uno de los salones de la Casa Lonja de esta Ciudad*, Barcelona, Imprenta de Miguel Blanxart, 1856, pàg. 20-21.

29. A part de poemes com «El canto de Victoria» o «Un record als ferits i una llàgrima als morts», vegeu Víctor BALAGUER, *Jornadas de gloria o Los Españoles en África*, Barcelona, Librería Española, 1860, una història novel·lada que l'editor Innocenci López Bernagossi ofería als subscriptors de la publicació *El Cañón Rayado*, un cop acabada la guerra.

30. Dirigit per Manuel Angelon, amb Víctor Balaguer i Antoni Altadill com a principals redactors i Maríné com a ninotaire, i publicada per Innocenci López Bernagossi, *El Cañón Rayado* és una revista humorística destinada a combatre «estos momentos indispensable de esplín que se suscitan al recuerdo de los valientes que sucumben, de las contribuciones extraordinarias que se pagan, y de otra porcion de pesadillas inherentes á toda guerra, por mas que ésta sea tan necesaria y tan justa como la que España tiene inaugurada» (Manuel ANGELON, «¿Por qué?», *El Cañón Rayado. Periódico metralla de la guerra de África*, 1 (11-XII-1859), pàg. 1). L'elevada càrrega d'espanyolisme que conté aquesta publicació es fa especialment palesa en el número que, íntegrament, dedica a celebrar la victòria de les tropes espanyoles a la batalla de Tetuan, amb poemes de M. Josefa MASSANÉS DE GONZÁLEZ, «Santiago y cierra España»; Víctor BALAGUER, «La bandera española»; María MENDOZA DE VIVES, «La sombra de Pelayo»; Manuel ANGELON, «Las dos Españas»; Joaquín RUBIÓ, «A la toma de Tetuán»; etc. Vegeu també el *Suplemento a 'El Cañón Rayado'*. ¡Viva España! ¡Viva el ejército de África!, Barcelona, Luis Tasso, 1860, amb la publicació del poema de Víctor BALAGUER, «El canto de victoria».

31. Sobre la importància de la guerra d'Àfrica en el procés de construcció del discurs catalanista, vegeu Josep FONTANA, «L'altra Renaixença: 1860 i la represa d'una cultura nacional catalana», dins Pere GABRIEL (ed.), *Història de la cultura catalana, V: Naturalisme, positivisme i catalanisme, 1860-1890*, Barcelona, Edicions 62, 1994, pàg. 15-33.

La màxima «pau a dins, guerra a fora», per dir-ho com el personatge de Mossèn Borra que Antoni de Bofarull fa aparèixer, compartint protagonisme amb Joan Fiveller, a *L'orfeneta de Menargues o Catalunya agonitzant* (1862), és vista com un element imprescindible a l'hora d'afermar els lligams i, per tant, enfortir el poder d'Espanya.

En aquests moments, doncs, amb els Jocs Florals instaurats sota la protecció de l'Ajuntament de Barcelona –la Ciutat-Indústria filla de Catalunya i germana de la Poesia que Frederic Soler reconcilia en un poema al·legòric d'allò més il·lustratiu–,³² amb una relativa comunicació entre les institucions catalanes i el govern de Madrid, amb l'existència d'una literatura regional equivalent al fenomen del felibrisme i, per tant, admesa com una curiositat, una relíquia o, cada vegada més, com una via d'integració cultural i de cohesió social,³³ res no fa pensar, a començament dels anys seixanta del segle XIX, que al cap de tan poc temps les coses podien haver canviat tant.

1868: un abans i un després

El primer diumenge del mes de maig de 1868 es va celebrar, al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona, la desena edició de la festa dels Jocs Florals. Ningú no podia saber que era la darrera vegada que, d'una forma regular, el certamen literari ja emblemàtic fóra acollit pel municipi. Pocs mesos després, esclatava La Gloriosa, la revolució amb què es va saldar aquell període d'una vintena d'anys immediatament posterior a la primera guerra carlista, el qual, com acabem de veure, semblava destinat a consolidar les diferents parts de l'Estat espanyol liberal. No sembla, però, que fos l'esclat de la revolució el detonant que va interrompre aquest procés integrador.

És cert que el mateix 1868 alguna cosa ja fa pensar que l'enlluernament davant la idea d'una Espanya 'conciliada', característic dels anys immediatament anteriors, s'havia desactivat notòriament. Si comparem aquests Jocs Florals amb els de l'any 1859, els primers, veurem que s'ha produït un canvi evident en el to del discurs de fons: l'any 1859, Manuel Milà i Fontanals, president del Consistori, gairebé demanava excuses per la gosadia que suposava la celebració d'una festa com aquella; el 1868, en canvi, Víctor Balaguer, des de la mateixa trona des d'on havia parlat Milà i davant d'una representació de poetes provençals i castellans convidats amb motiu del desè aniversari de la festa literària, proclamava als quatre vents que els Jocs Florals de Barcelona eren molt més que un moviment literari, que no tenien ben res d'anacrònic, que responien a l'esperit dels temps, i rebatia, l'una rere l'altra, les observacions del governador civil de torn sobre la

32. Serafí PITARRA, «Las duas comtessas», dins *Cuentos del avi*, Barcelona, Llibreria de I. López, 1867, pàg. 59-71.

33. L'any 1856, Manuel Angelon va escriure i estrenar, per Pasqua, el drama titulat *La Verge de les Mercès*, un intent d'oferir una alternativa laica a la celebració de les populars "passions" que una part molt important del públic estava acostumat a presenciar en aquesta època de l'any. Miquel M. GIBERT fa un estudi interessantíssim d'aquest projecte des del punt de vista ideològic i polític a la «Introducció» a Manuel ANGELON, *Teatre romàntic: La Verge de les Mercès. Llum i fum*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2000, pàg. 9-109.

conveniència de declarar la majoria d'edat del certamen barceloní convertint-lo en un certamen bilingüe.

Què havia passat perquè, com remarca Josep Fontana, en només deu anys s'hagi fet molt més camí que durant tot el temps de la *soi-disant* Renaixença?³⁴ O és que, simplement, Víctor Balaguer, a l'avantsala d'una revolució de la qual estava d'allò més ben informat, se sentia valent davant de l'autoritat que representava la monarquia d'Isabel II? Que potser comença a planar una certa decepció, la sensació de fracàs³⁵ que experimenten uns sectors de la societat catalana que constaten, després de l'eufòria patriòtica de la guerra d'Àfrica, que l'Estat espanyol sorgit de les revolucions liberals troba molts entrebancs a l'hora d'encarriolar una societat que perd el tren d'Europa i difícilment aconseguirà atrapar-lo, tenint en compte les dificultats –que l'any 1868 es comencen a veure insalvables– que es presenten a l'hora de construir un tot “unitari”, que alguns voldrien “uniforme”. Aquesta sensació de desengany, que s'incrementa amb la revolta de Cuba, l'any 1860, i amb el desenllaç de la revolució de 1868, exacerbarà el discurs segons el qual tots els mals de la Catalunya moderna tenen alguna cosa a veure, indefectiblement, amb l'error flagrant que suposa el model jacobí, centralista i uniformador de l'Estat espanyol, i transformarà els paràmetres a partir dels quals es construeix el discurs sobre la identitat catalana. A partir d'aquí, de les voluntarioses declaracions d'espanyolitat que hem trobat fins ara es passarà al qüestionament sistemàtic de les relacions entre Catalunya i Espanya. Si Víctor Balaguer i els seus acòlits havien aconseguit, més o menys, convertir en prioritat, per damunt de qualsevol altra cosa, la cohesió interna de l'Estat liberal, els joves que en aquests moments comencen a aparèixer a la palestra política i cultural comencen a veure Catalunya com l'element “regenerador” d'Espanya, una idea que trobarà la seva màxima expressió més endavant, a final del segle XIX, en el marc, molt significativament, de la liquidació definitiva de les colònies espanyoles a Ultramar.

Des d'aquest punt de vista, i si reprenem la comparació entre 1859 i el 1868, ens adonarem que, en una sola dècada, moltes coses han estat mudades tant en el terreny de la literatura culta o patrícia com en el de la literatura plebea o popular que apunten cap a un innegable increment de la producció literària en llengua catalana i, en general, de les formes de la incipient cultura del catalanisme.³⁶ En aquests deu anys, i en estreta vinculació amb els Jocs Florals de Barcelona, apareixen les primeres revistes en català destinades a la divulgació d'una literatura amb pretensions de culta i moderna, de clars i desvirtuats ressos romàntics, entre un públic majoritari. Més enllà de la funció que fa, en un primer moment, el *Calendari del pagès*, a partir de 1856 la fundació del *Calendari català* (1865) i de *Lo Gay Saber* (1868), sota la direcció de Francesc P. Briz i amb la col·laboració activa de Josep Roca i Roca, o de *La Barretina* (1867-1868), un

34. FONTANA, «L'altra Renaixença...», pàg. 15.

35. El camp semàntic de la desil·lusió, el desengany i el fracàs recorren els records que Conrad Roure desgrana en la pràctica totalitat del volum tercer de les seves memòries. Vegeu Conrad ROURE, *Recuerdos de mi larga vida. III. Recuerdos varios y la Revolución de 1868*, Barcelona, Biblioteca de El Diluvio, 1927.

36. Estudiada de forma brillant per Joan-Lluís MARFANY, *La cultura del catalanisme*, Barcelona, Editorial Empúries, 1997, sobretot en les seves manifestacions de fi de segle.

setmanari que es dirigeix a un públic avesat al consum d'auques, ventalls, acudits, sainets i comèdies, amb la intenció programàtica de convertir-lo a la cultura patrícia, és indèstriable de l'aparició de poetes i prosistes, nous i joves, de procedències geogràfiques i ideològiques diverses, i de l'intent de promoció dels certàmens literaris arreu de Catalunya, sense oblidar els debats a l'entorn de la novel·la i dels models narratius més adequats als valors de la Renaixença, o del paper de la crítica en la construcció d'una literatura culta en català. Per altra banda, al costat d'aquesta producció d'intenció més o menys culta, és evident que hi ha un increment notable de publicacions humorístiques i satíriques de l'estil d'*Un tros de paper* (1865), *Lo Noy de la Mare* (1865), *Lo Xanguet*, *El Tiburon*, *La Rambla* (1868-1869) i *La Pubilla* (1868-1869), entre molts altres, i un projecte clar de constitució d'un "teatre català" que, sense renegar dels pressupòsits inherents al "català que ara es parla", posi les bases per a la immediata construcció d'una tradició dramàtica culta. El fet que una part significativa d'aquestes iniciatives tingui relació directa amb la llibreria d'Ignasi López Bernagossi i el grup format per Frederic Soler, Albert Llanas, Conrad Roure, Eduard Vidal i Valenciano, Valentí Almirall, Josep Lluís Pellicer i Robert Robert, i que al voltant de 1868³⁷ tots ells formin en les files dels Jocs Florals de Barcelona després d'uns primers moments de reacció i de resistència, fa pensar que la confluència de tan diverses tendències ideològiques, fins i tot generacionals, en aquest moment concret no deu ser en absolut casual ni, lògicament, tan misteriosa com alguns exploradors de l'època, entestats a prendre el moviment de Renaixença de les mans de les classes més benestants de la societat catalana, han volgut creure.³⁸

Què pot explicar que els "detractors" compulsius dels Jocs Florals, representats per un popularíssim Serafí Pitarra, es passin amb totes les conseqüències al costat dels jocfloralescos, si aquests, comptat i debatut, ben poca cosa poden oferir-los més enllà del reconeixement pseudooficial i un matí de glòria, com tantes vegades s'ha dit? Com poden malbaratar tan alegrement un públic majoritari i fidel que assisteix regularment al teatre, que dona suport al projecte de l'Odeon i més endavant al teatre Romea, que compra, a més a més, les revistes i els llibres de l'editor López, el públic que, per damunt de tot, ha estat mitificat, des d'una òptica progressista, com el veritable impulsor de la Renaixença? D'entrada, caldria posar un interrogant davant la distància que separa –per dir-ho amb uns termes que ara ja no es porten gaire– "jocfloralescos" i "xarons"; tot seguit, potser no fóra cap disbarat pensar que si, tal com afirma Manuel Jorba, el moviment de Renaixença supera amb escreix els límits d'un debat estrictament literari, aquest fenomen tan difícil de situar sigui la conseqüència més immediata d'un pacte de 'no-agressió' –recordem el «pau a dins, guerra a fora» de Mossèn Borra– destinat

37. Per fer-nos una idea de la importància d'aquest moment per a l'evolució del moviment de Renaixença, vegeu A. Z. [Valentí ALMIRALL], *Escritos catalanistas: El Renacimiento catalán; las leyes forales y el carlismo en Cataluña. Artículos*, Barcelona, Imprenta de Pedro Casanovas, 1878; i els articles del *Diari Català* recollits a Valentí ALMIRALL, *Cultura i societat*, Barcelona, Edicions 62, 1985, especialment els titulats «Clavé-Soler-Balaguer» (1880) i «Los Jocs Florals» (1881), pàg. 83-96, i pàg. 97-99, respectivament.

38. Sobre l'apropament d'aquests sectors als Jocs Florals, vegeu Conrat ROURE, *Anys enllà. Aplech de recordances dels temps juvenívols*, Barcelona, Il·lustració Catalana, s. d.

a crear un moviment amb prou força per replantejar la situació de Catalunya dins Espanya. Que aquest pacte, eminentment polític, té un reflex claríssim en la festa dels Jocs Florals de Barcelona de 1868, sembla indiscutible. En aquests moments, tanmateix, sembla que no es va poder anar gaire més enllà del reflex.

Com passarà al cap de vint anys amb el Modernisme i al cap de vint més amb el Noucentisme, el fenomen que avui coneixem amb el nom de Renaixença –un nom que es comença a fer present, amb el sentit que ara exposem, a l’entorn de 1868– és un moviment deliberat, producte d’una voluntat conscient i explícita que aglutina sectors diversos de la cultura catalana que comparteixen la joventut, la confiança en la llengua materna com a llengua de cultura, l’interès per recuperar la memòria històrica i la voluntat de ‘regenerar’ Espanya a través de la potenciació de la diferència, dels valors culturals, lingüístics i antropològics que el procés de construcció de l’Estat centralista va tendir a neutralitzar amb la connivència –durant un temps– dels mateixos catalans. El procés que segueix el nacionalisme basc no queda tan lluny: per bé que es comença a construir –com el català– en estreta i –no tant com el català– amable relació amb el nacionalisme espanyol, a partir de 1876, amb l’abolició dels furs, reaccionarà amb un viratge bruscat contra el centralisme i l’uniformisme d’un Estat del qual fins aquest moment es considerava pràcticament el motor. El canvi d’orientació que pren el discurs nacionalista en relació amb Espanya, a Catalunya és indèstria de la revolució de 1868, de les conseqüències polítiques de La Gloriosa i de la desil·lusió que provoquen en totes aquelles persones que esperaven fervorosament el canvi d’estratègia política que els havia de convertir en ciutadans espanyols moderns.

Sobre la incapacitat integradora de l’Estat espanyol o les raons d’una decepció

Constatar aquesta incapacitat no és gaire difícil: Espanya té problemes per integrar allò que, de manera significativa, es coneix amb el nom de “perifèria” i, per tant, no arriba a trobar la manera de crear una comunitat que se senti representada per la idea de la ciutadania espanyola. El pas de “pagesos a ciutadans” que va configurar l’Estat francès modern, l’Estat espanyol no el va saber copiar. De fet, el centralisme de l’Estat espanyol convertia Madrid, la “villa y corte”, en l’única ciutat susceptible de representar el paper de París com a eix vertebrador de l’Estat francès. I París, la ciutat de la llum, que s’esventra i s’amplia en nom del progrés i de la modernitat, té ben poca cosa a veure amb Madrid i amb el llast de la “hispanidad” que l’acompanya. La ciutat per antonomàsia, dins l’Estat espanyol, la que podia haver-se convertit en el motor de la formació de ciutadans, és Barcelona; la Barcelona que, en aquests mateixos moments, en plena expansió econòmica, enderroca les muralles i es converteix en la principal potència industrial i comercial de l’Estat; la Barcelona que, expandint-se geogràficament i estenent-se cap a les ciutats i les viles dels costats, dilatant el seu significat simbòlic fins a identificar-se amb Catalunya, es veurà obligada a renunciar a convertir-se en una alternativa possible a Madrid en el model de ciutat que representa.

Si llegim atentament la literatura generada pels Jocs Florals dels anys 1868 i 1869 –tant els discursos oficials com els textos dels autors guardonats–, veurem

que l'aspiració dels joves renaixentistes de participar activament en la construcció de l'Espanya moderna passa per un moment d'eufòria que coincideix amb la revolució de setembre de 1868 i per un desinflament gairebé immediat que coincideix amb les primeres decisions polítiques del nou govern encapçalat pel reusenc Joan Prim,³⁹ militar decisiu en les campanyes d'Àfrica tant com en el procés conspiratiu que portarà a l'enderrocament d'Isabel II i a l'inici del Sexenni democràtic, segurament un dels episodis més decisius en l'evolució del moviment de Renaixença, com ara veurem. I Víctor Balaguer, president dels Jocs Florals de 1868, estretament vinculat al projecte polític de Prim, en el qual s'integrarà activament, hi té un protagonisme especial.

Director, l'any 1868, de la revista *La Montaña de Montserrat*, autor dels poemes d'*El Trovador de Montserrat*, o del drama sobre Joan de Serrallonga publicat en castellà el 1858 i que al cap de deu anys tradueix i publica en català, Balaguer actua com a activista cultural i polític incansable, com a principal generador del discurs ideològic que permet integrar tendències diverses en un front comú: l'elevació de la literatura catalana a la categoria de literatura culta i nacional en el marc d'una Espanya «plural i conciliada»⁴⁰ a la qual mai no va renunciar a aspirar. Així, l'any 1868, en el seu discurs com a president dels Jocs, conciliava passat i present, tradició i progrés, i defensava davant dels poetes provençals i castellans, i davant d'un governador civil partidari del bilingüisme, el conreu «de la nostra llengua, que és una obra patriòtica» i de la «nostra literatura, que és una obra regeneradora, i tot serà per a més bé i més glòria de l'Espanya». Però l'any següent, després dels fets revolucionaris i dels canvis polítics a les institucions municipals, va aconseguir d'aixoplugar, sota el paraigua de la Diputació de Barcelona⁴¹ i de les altres tres Diputacions catalanes –a Llotja, sota la significativa presència de les banderes dels antics gremis de Barcelona i del retrat de Joan Cortada, mort a final de 1868–, personalitats tan diferents com Adolf Blanch, Josep M. Arnau, Josep Roca i Roca, F. Miquel i Badia, els antics detractors dels Jocs, ara dramaturgs seriosos, respectats de tothom, considerats els pares del «teatre català» modern; sense oblidar el concurs dels vigatans, representats per Jaume Collell i Jacint Verdaguier, que hi acudeixen disposats a aportar el seu simbòlic gra de sorra a la constitució –en paraules d'Adolf Blanch, president del jurat– «del Consistori dels Jocs Florals Catalans, que es diuen de Barcelona, com ho deien los antics senyors de la terra catalana».⁴²

Si hem de fer cas del que diuen les cròniques, l'ambient que va embolcallar la celebració dels Jocs Florals de 1869, per primera vegada sense el suport de l'A-

39. Sobre les raons d'aquest desinflament vegeu, entre molts altres testimoniatges, Conrado ROURE, *Recuerdos de mi larga vida. III...*, pàg. 115-146, i el seguiment del procés que en fa la publicació humorística i satírica *La Flaca*, el primer número de la qual és datat el mes de «Marzo del primer año del último entorchado de D. Juan Prim», és a dir, de 1869.

40. Josep M. FRADERA, «Visibilitat i invisibilitat de Víctor Balaguer», *L'Avenc*, 262 (octubre de 2001), pàg. 19-26.

41. El decisiu paper que representa en aquests moments la Diputació de Barcelona és analitzat en la monografia conjunta de Maricó JANUÉ, Borja de RIQUER, Pere GABRIEL, Josep PICH i Isidre MOLAS, *La Diputació revolucionària, 1868-1874*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2005.

42. Adolfo BLANCH, «Discurs del senyor president», *Jochs Florals de Barcelona en 1869. Any XI de la restauració*, Barcelona, Llibreria d'Alvar Verdaguier, 1869, pàg. 19-22.

juntament, aleshores sota el control de la Junta Revolucionària que va prendre les regnes del consistori municipal després de l'enderrocament de la monarquia i l'exili d'Isabel II, era de gran eufòria. Feia més d'un any que des de determinades publicacions vinculades al moviment de Renaixença s'aconsellava buscar un recinte que admetés la quantitat cada vegada més gran de públic. Ningú no es va lamentar, per tant, d'haver d'abandonar el Saló de Cent, amb tot el valor simbòlic que l'espai arrossegava. L'edifici de Llotja, i més concretament la Sala de Contractació, que és on es va celebrar el certamen finalment, significava, per una banda, un eixamplament considerable del ventall social a què anaven destinats els Jocs, i, sobretot, la popularització del certamen literari. Només cal dir, com a exemple, que Llotja era un dels indrets on els barcelonins celebraven els seus saraus, tal com explica Santiago Rusiñol a *Lo sarau de Llotja* (1891), el primer text on apareix el personatge del senyor Esteve, la novel·la que més fortuna deu haver fet i que no podem oblidar que se situa, cronològicament parlant, immediatament després dels fets del setembre de 1868 i del posterior enderrocament de la Ciutadella, el símbol de l'opressió borbònica i de la liquidació definitiva de l'Antic Règim, que coincideix, a més, amb l'enderrocament de les muralles i l'expansió de la ciutat, i la conversió *de facto* de Barcelona en el centre des del qual el "cap i casal" reparteix el joc industrial i econòmic per tot Catalunya.

Si Barcelona és capaç d'assumir i exercir en aquests moments el paper de capital de Catalunya sense protestes, com una cosa natural, acceptada tàcitament, segurament es deu a la construcció, prèvia i per damunt de la realitat, del mite de la Barcelona ideal, la ciutat viva, activa, coronada pel fum de les xemeneies de les moltes fàbriques que encara hi queden malgrat l'èxode de la indústria cap als afores de Barcelona. Si es contempla des d'un lloc elevat, Barcelona sembla coberta d'una boirina que moltes vegades és daurada i neutralitza, a través de la distància, els conflictes que alberga; una boirina que no costaria gaire de relacionar amb el fum d'aquelles xemeneies que competeixen, en l'*skyline* de la Barcelona dels anys cinquanta i seixanta del segle XIX, amb els campanars de les esglésies que han escapat de cremes i desamortitzacions. Tota una metàfora de la modernitat.

Això no obstant, la ciutat moderna, expansiva, treballadora, agitada, continua apareixent descrita, en els textos de l'època, encerclada d'unes muralles naturals i, per tant, inamovibles, que simbolitzen els límits del progrés humà: les muntanyes, Montjuïc, Tibidabo, Montseny i, no cal dir-ho, Montserrat. Res no impedeix, des del punt de vista de la imatge de la realitat que construeix la literatura, que els trens i les muntanyes convisquin en perfecta harmonia en l'imaginari de la gent de l'època: Barcelona, com a tema de la literatura de la Renaixença, representa la síntesi perfecta entre modernitat i tradició, entre cultura i natura, entre la plana i la muntanya, la qual, per altra banda, recull en aquests moments una part important de l'activitat industrial que surt d'una ciutat que cada vegada té més assumit el paper de vertebradora del "treball dels catalans" i, sobretot, de capital cultural. «Bons deixebles sortiran d'eixa nova escola de gaia ciència que la revivada de Barcelona ha plantat en nostra delitosa plana», escriu Francesc Masferrer des de Vic al director de *Lo Gay Saber*. Antoni Aulèstia i Pijoan, des de Reus, on s'han celebrat uns Jocs Florals amb la presència del poeta castellà José Zorrilla, escriu que els Jocs Florals han «inaugurat una nova era. Lo que falta sols és que les demés poblacions importants de Catalunya se segueixi aquest exemple, i unint-se els homes que obren amb els que estimen, donin a

nostra volguda terra profit i honra». I hauríem de parlar també dels de Tarragona, dels de Lleida, que sorgeixen en aquests moments emmirallats en els de Barcelona. «Quina és doncs la missió dels poetes catalans?», escriu Josep Roca i Roca a *Lo Gay Saber* parlant de «Los certàmens». La resposta podria servir perfectament per a una nova definició del moviment de Renaixença:

No és la de revifar morts, com tan i tan malament s'ha dit; [...] és la de despertar als adormits, és la de presentar als hereus les joies que de nostra mare pàtria n'han rebut, és la d'ensenyar-li una llengua que és seva i de ningú més, una llengua rica i harmoniosa, fruit del treball d'una infinitat de centúries, una llengua amb lo que pot dir tot lo que son magí ne pensi i lo que son cor ne senti; la missió dels poetes catalans és presentar-li tota la riquesa de son patrimoni perquè enamorat ne quedi de lo que ha rebut, content estigui de tenir-ho i disposat se trobi a conservar-ho.

Com pot aconseguir-se? [...] Fa deu anys que anem per lo mateix. Amb deu anys s'han fet miracles. Poesies s'han escrit que celebrades han sigut de tot-hom; s'ha creat un teatre que moltes nacions que tenen vida pròpia no el posseeixen; s'han escrit periòdics; molts adormits s'han despertat; gent que anava contracorrent, per la corrent han sigut arrossegats, i per fi lo que semblava mort, lliurement respira. Mes ai! N'hi ha prou amb tot això? Creiem que no encara; pus convençuts estem de que per més que vegés la llum una obra immortal, si no s'obria altre camí a la cosa, esta no seria res més que un arbre arrelat en un mateix tros i de quins fruits sols se'n gaudirien los que a la seva ombra aplegats estessin. Bo és que s'hagi començat lo conreament en la millor peça del nostre patrimoni; però millor ne fora que la llavor que de tan bona mena recollim l'anéssim escampant per totes les altres [...].

Unim-nos doncs tots i estenem nostra pacífica revolució pertot Catalunya. Los pobles que nostres cants no coneixen encara, al oir-los sentiran esclatar son cor, i al veure que pintem les dolçors de sa llar, les pobreses de sos passats, [...] de segur que seran los qui ens obriran los braços, i enamorats de la dolça poesia sentiran fondre's la capa de gebre que en la seva ànima ha estès lo cru hivern de la ignorància i del descuit.

Voleu un medi bo per aconseguir-ho? Los certàmens. Quin manresà trobareu que no s'entusiasmi al sentir cantar a dins de casa seva mateix, la victòria del Bruc? Quin vigatà assenyalaréu que no tregui foc pels ulls al sentir parlar de Felip V? Quin tarragoní hi haurà que no es llevi la morada barretina al sentir cantar los records de sa estimada pàtria damunt mateix de la tomba de sos passats? Quin fill de Lleida, quin fill de Girona no sentirà batre son cor tot recordant-li la bravesa de sos avis? Quin terrassenc, quin fill de Sabadell, de Reus, d'Igualada, de tot Catalunya, serà que no se'n vaja amb més deler a son teler a teixir amb la glòria de sa pàtria, lo vertader progrés i sa llibertat, després que el dia abans haja sentit als poetes de son país enaltir en ses cantades lo treball com a bon fonament de tot benestar? Per què doncs los certàmens que tan bé s'han començat a Barcelona no han estat seguits per les poblacions que medis tenen per sostenir-los i glòries posseeixen per a ser cantades?⁴⁵

45. J[osep] R[OCA] Y R[OCA], «Los certàmens», *Lo Gay Saber*, XVI (15-X-1868), pàg. 121-122.

De l'eufòria revolucionària a la Jove Catalunya

Heus aquí una mena de manifest *avant la lettre*, que Roca i Roca no acaba sense fer una crida a «les poblacions de primer i segon ordre de nostre Principat» perquè tinguin un certamen literari propi, ni sense remarcar els avantatges «del conreament d'una literatura quin cultiu tant pot fer per la vida moral i material dels pobles que com lo nostre tant necessiten de revifament». És l'embranchida que crea la peculiar visió que Roca i Roca i tants d'altres tenen de la Revolució de Setembre, una revolució no cruenta –encara hi ha qui diu que, de fet, no va existir– que molta gent percep com la conseqüència més lògica de l'agitació que, a molts nivells, regna en aquests moments en la societat catalana i espanyola, en general. És una visió, aquesta, que comparteixen publicacions i personalitats tan distants com els redactors de *Lo Gay Saber*, de *La Barretina*, de *La Rambla / La Pubilla*; una visió eminentment eufòrica que queda exemplificada amb l'adhesió de *La Barretina* a la «revolució espanyola» i la convicció que «hi haurà sufragi universal a pesar vostre, i també a despit vostre tindrem diputats digníssims que des de les Corts proclamaran les llibertats pàtries, los drets dels ciutadans. La revolució ha guanyat. [...] A baix tot lo existent!»;⁴⁴ i amb l'aparició, a començament d'octubre de 1868, de *Lo Cop. Periòdich Revolucionari Català*.⁴⁵

La gent jove i no tan jove que hi ha al darrere d'aquestes publicacions –Josep Roca i Roca, Francesc Ubach i Vinyeta, Antoni Aulèstia i Pijoan, Antonet Serra– perceben l'enderrocament de la dinastia borbònica com el símbol de l'enderrocament de l'Antic Règim, com l'adveniment de la veritable llibertat que permetrà reconsiderar la construcció de l'Espanya moderna. Per això el general Joan Prim, un dels principals factòtums de la Revolució, és considerat l'heroi per antonomàsia i és rebut com a «fill dels héroes, lliurador dels oprimits, nét de nostres gloriosos guerreres de l'avior, que d'ells has rebut la fortalesa, la sang i l'ànima»;⁴⁶ per això, també, els “bons catalans” se senten absolutament compromesos amb la Revolució, que s'interpreta simbòlicament com el final del conflicte entre Catalunya i Espanya que va començar amb la Guerra de Successió i l'entronització de Felip V. Parlant del títol de la publicació suara esmentada, *Lo Cop*, els redactors fan aquesta declaració de principis: «Nosaltres agafem per títol aquest nom com a bons catalans, i per la raó de que lo que tant temps ha que renouava s'ha realitzat i lo soroll d'aquest cop nos ha entrat a la massa de les sangs. Ira de Déu, si tornessin nostres besavis del temps de Felip V, quins petons que ens farien al veure que tenim los punys tan forts per tirar per terra lo que damunt de ses calaveres va aixecar-se, lo escambell dels Borbons!».⁴⁷ Els “bons catalans”, però, són espanyols, cosa que queda perfectament establerta en el “programa” de la revista:

Com a fills de la nostra heroica Catalunya, jamai oblidarem sos interessos i els defensarem amb veu que arribi a les portes del cel; que massa temps que

44. LA REDACCIÓ, «Glòria a la Revolució», *La Barretina*, 41 (3-X-1868), pàg. 161-162.

45. *Lo Cop. (Qui'l rebí que l'aguanti). Periòdich Revolucionari Català*, 1 (3-X-1868).

46. LA REDACCIÓ, «A l'arribada de'n Prim», *Lo Cop*, 1 (3-X-1868), pàg. 1.

47. LA REDACCIÓ, «Lo cop», *Lo Cop*, 1 (3-X-1868), pàg. 1-2. El següent text que publica la revista és un poema de J[osep] R[OCA] i R[OCA] titulat, significativament, «¡Als!»; pàg. 2.

fa que ens mosseguem la llengua, i em sembla a mi que bé podem rescabalar-nos després d'un segle i mig de penitència. Serem catalans i catalans de cor. No oblidarem jamai que com a tals som espanyols, mes de certa manera. [...] És a dir, i això s'inclou amb lo que tan acertadament i tantes voltes s'ha dit en aquest segle: "No pot estimar sa nació qui no estima sa província".

En aquestes circumstàncies, si la supressió del cos dels Mossos d'Esquadra és interpretada de forma distinta entre els diferents grups que conflueixen, l'any 1868, en la celebració dels Jocs Florals de Barcelona,⁴⁸ la notícia de l'enderrocament de la Ciutadella s'interpreta unànimement com el símbol del començament d'una nova etapa per a Catalunya. Novament és Josep Roca i Roca el portaveu de la idea segons la qual, en aquests moments, l'enrunament d'aquell «padró de nostres penes» –al qual el mateix Roca, tres anys abans, havia dedicat un abrandat poema que l'entronitzava com a "lloc de memòria"– simbolitza la voluntat de fer *tabula rasa* del passat, de treure del davant qualsevol entrebanc a la concreció del projecte de l'Espanya federalista. «Avui», escriu solemnement Roca i Roca,⁴⁹ «ni aquest record no volem, pus lo record dels martirs i dels hèroes jamai s'esborrarà del cor del poble català»:

Com lo poble català sent en son cor la sang de sos passats, veu dessota els fonaments los ossos de sos besavis, en dintre son terme los crits d'agonia dels màrtirs de la llibertat i de la independència, i li sembla veure los esforços que per a guaitar lo sol de renaixença fan los pobres soterrats dessota sos muradals, lo poble català agafa lo picot i va a tirar per terra lo padró de la ignomínia, lo poble català vol amb ses generoses gotes de suor esborrar les encara més generoses gotes de sang que per assegurar nostre benestar los del vell temps llançaren.

Fixem-nos, per una banda, en la utilització que es fa en aquest text del terme *renaixença* –una de les primeres vegades en què apareix el terme, amb totes les lletres– i, per l'altra, en la importància que adquireixen els símbols en un moment que es percep com a fràgil i delicat, on sembla que tot és possible, que han quedat obertes totes les portes cap a un replantejament de les relacions polítiques entre les diferents parts d'Espanya, considerant especialment el model republicà. Des d'aquest punt de vista, l'eufòria que provoca l'enderrocament de la Ciutadella i la recuperació d'aquells terrenys tan connotats per a la ciutat es veu seriosament entelada per un altre enderrocament, gairebé simultani, percebut com una agressió al patrimoni artístic autòcton: la capella de Sant Miquel.

Maria del Pilar Maspons i Labrós, rere el pseudònim de Maria de Bell-lloch, va ser una de les moltes veus que va alertar sobre la pèrdua que suposava l'enderrocament d'un edifici que havia sobreviscut als diferents moviments revolucionaris i

48. El poema que Jacint Verdaguer va presentar als Jocs Florals de 1865 amb el títol de «Los minyons d'En Veciana», una lloança dels Mossos d'Esquadra, és parodiat en un poema signat pel pseudònim Pere SENSEPO, «Los esbirros d'en Vidal», *Lo Cop*, 2 (5-X-1868), pàg. 2. Vegeu D. Jacinto VERDAGUER, «Los minyons d'En Veciana», *Jochs Florals de Barcelona en 1865*, Barcelona, Lluís Tasso, 1865, pàg. 85-87.

49. J[osep] R[OCA] Y R[OCA], «¡Abaix la Ciudadela!», *Lo Cop*, 2 (5-X-1868), pàg. 5.

a les desamortitzacions i que ara es veia amenaçada per la Junta Revolucionària que governava a l'Ajuntament de Barcelona. D'aquesta manera, el sord malestar dels joves renaixentistes que havien dipositat la seva confiança en el "cop" de Prim i en el discurs de Víctor Balaguer i veien com evolucionava el procés revolucionari des del punt de vista estrictament polític, es concreta ara davant d'una decisió que s'interpreta com un atemptat al patrimoni històric i artístic autòcton. En aquest sentit, la desaparició de l'obstacle principal que havia maculat durant un segle i mig les relacions entre Castella i Catalunya –simbòlicament parlant, és clar– sembla que no permetrà que l'ideal de la nova Espanya transcendeixi l'estadi d'ideal a causa, sembla, de la política eminentment centralista amb què s'emprendran les reformes socials, econòmiques i polítiques del Sexenni. La desil·lusió constitueix un dels eixos vertebradors del poema signat per Maria de Bell-lloch:

Oh temple que guardaves
Records de tanta glòria,
Tu que eres l'urna santa
D'antigues llibertats,
Que ressonar sentires
Davall ta volta antiga
La veu que Catalunya
Contra el d'Anjou va alçar.

Qui havia de pensar-se,
Palau d'independència,
Que, dret te deixaria
L'hereu d'un tron furtat,
I un jorn esdevindria
En què desfet ne fores
Pels quins amb més deliri
T'havien d'estimar.

Lo record sant que feia
Un segle i mig que hi era
Avui les mans profanes
Del tot l'han esborrat,
La llibertat que es canta
Com seny de nova vida,
Per què comença, oh poble!,
Per fer plorar les arts?

La llibertat és vida
I l'art ho és tant com ella.
Per què l'una a l'altra
La guerra ha de portar?
No fóra seny verídic
De rica vida nova
Ensems veure-les córrer
Pel camp de l'amistat?

Qui del vell temps renega,
Lo esdevenir no estima;
Qui els avis seus oblida
Sos fills oblidarà:
L'amor a noves glòries
I a les antigues gestes
És la senyera augusta
De vera llibertat.

Runeu avui los temples,
Demà runeu les cases,
Per tot lo que s'enlaira
Passeu-li prompte el ras,
I així veure complerta
Eixa igualtat volguda;
Mes erms seran les prades,
Carners nostres ciutats.⁵⁰

Potser tots plegats hem parlat poc del que significa la Revolució de Setembre en el procés de definició de la identitat catalana en l'època de la construcció dels nacionalismes europeus: una revolta iniciada a Cadis, de la qual la gent de Catalunya es va assabentar al cap de deu o dotze dies, s'ha tendit a veure com a aliena a la realitat catalana. Josep M. Fradera ha explicat el paper que hi va tenir Joan Prim, en aquest “pronunciament” i en els actes conspiratius previs, i altres estudiosos han analitzat amb detall els aldarulls de Barcelona la tardor de 1868.⁵¹ El que potser no s'ha acabat d'incorporar, en aquestes anàlisis, és la percepció que la gent en va tenir, la manera com es va viure, les reaccions que va suscitar. Aquesta revolta i el que se'n va derivar és només la punta de l'iceberg d'un procés prou ampli i prou consensuat de redefinició de les estructures de l'Estat espanyol modern, que des de Catalunya es percep com una possibilitat real d'assumir definitivament allò que coneixem amb el nom de “doble patriotisme”. Per assolir-ho calia, segurament, no menystenir la idiosincràsia de les ‘regions’ ni les sensibilitats ferides amb la Guerra de Successió, encara molt presents en el record de la gent, com es pot veure en la literatura que genera l'època en grups culturals ben diversos. Però no va ser així: les manifestacions de protesta contra el lliurecanvisme, la repressió policial –dels Mossos d'Esquadra, per exemple– i el desengany de republicans i federalistes en general davant la reimplantació d'una monarquia constitucional van provocar que es fes pinya al voltant de les posicions més extremes. L'esclat de la tercera guerra carlista es pot entendre, des d'aquest punt de vista, com una conseqüència directa

50. Maria DE BELL-LLOCH, «Á la capella de Sant Miquel», *Lo Gay Saber*, XIX (1-XII-1868), pàg. 146, publicat dins *Poesias catalanas*, Barcelona, Estampa de la Renaixença, 1874. Sobre Maria del Pilar Maspons i Labrós, vegeu el pròleg de Joan Sardà en aquest mateix recull. Vegeu també l'edició, a cura de Carme Vilà, de la novel·la més coneguda de Maria de BELL-LLOCH, *Vigatans i botiflers*, Barcelona, Barcanova, 1992.

51. És de lectura imprescindible el conjunt d'articles recollits a FRADERA (coord.), *Societat, política i cultura...*

d'aquesta situació, però també, des d'una altra òptica, com la liquidació del moviment de Renaixença tal com l'havia entès Víctor Balaguer, que havia aconseguit de vertebrar en un projecte unitari i consensuat gent molt diversa que, a més, juguen clarament la carta de la popularització del moviment. Per emprar un símil que ja ha estat utilitzat més amunt, els glacis i les runes de la Ciutadella que apareixen en l'inici d'una de les novel·les més emblemàtiques de la literatura catalana de començament del segle XX, *L'auca del senyor Esteve*, de Santiago Rusiñol, es convertiran en una imatge perfecta de la feina deixada a mig fer: el símbol és a terra, però no serà fins l'any 1888 que la ciutat de Barcelona recuperarà en nom del progrés i de la modernitat aquell espai mític. Espanya, però, mentrestant, s'haurà convertit en el llast i no pas en l'aixopluc de la Catalunya moderna.

Les empremtes literàries de la Revolució de 1868

No ha d'estranyar, en aquest sentit, que la revolució de 1868 i la frustració de l'ideal que aquesta revolució encarna, d'alguna manera tinguin un cert ressò en la literatura catalana del tombant de segle,⁵² molt especialment aquella literatura que manté una relació directa amb el procés de definició del discurs de l'incipient catalanisme polític. Un exemple interessant prové de la banda del carlisme i, concretament, de l'olotí Marian Vayreda. Últim fill d'una família de la petita noblesa muntanyenca, l'any 1868 tenia només quinze anys, però l'experiència d'aquella conjuntura històrica l'havia d'acompanyar tota la seva vida. Amb divuit anys, es va afegir com a voluntari a l'exèrcit carlí i va participar activament, per reacció, en una guerra que després va veure que no era 'la seva'. Al cap de dos anys, lleument ferit, va desertar i va passar a França, amb el seu germà Joaquim, amb el qual va començar la seva formació com a pintor. Més de vint anys després d'aquests fets, Marian Vayreda publica *Records de la darrera carlinada* (1898), una mena de 'retrat de l'artista adolescent' on el jo que parla pren consciència de l'absurd de la guerra i, sobretot, de l'absurd d'aquella guerra, on ell mateix i els altres podien perdre la vida per uns ideals –Déu, Furs i Rei– que ni tan sols podia compartir en la seva totalitat per periclitats. El desgany i el record del paradís perdut de la joventut s'interrelacionen per construir una de les –segurament– millors novel·les catalanes de final de segle, que planteja, per damunt de tot, el problema moral que, des d'una altra perspectiva, vertebrava també la segona novel·la de l'escriptor olotí. Es titula *Sang nova* i va aparèixer publicada l'any 1900. És una novel·la de tesi i defensa la necessitat de regenerar Catalunya a través de la inoculació de "sang nova" dins el seu organisme, decandit per culpa, sobretot, dels lligams que manté amb una Espanya decrepita i malalta. L'acció se situa a l'entorn de la revolució de 1868, i el protagonista és un jove enginyer, Ramon de Montbrió, de família rural, noble i orfe, que ha estudiat a la

52. Significativament, l'any 1934, en plena Segona República, s'estrena un drama situat en la Barcelona de la Revolució de Setembre: Miquel POAL-AREGALL, *La Gloriosa. Barcelona isabelina i revolucionària. Obra d'ambient popular vuitcentista en deu quadres distribuïts en tres actes i un epíleg*, Barcelona, Llibreria Millà, 1934. L'obra es va estrenar al teatre Apolo de Barcelona la nit del 31 de març de 1934.

Gran Bretanya els mètodes teòrics i pràctics que li han de servir per revitalitzar el camp i la muntanya catalans, i corregir el procés de desertització en què es troben immersos. Ramon de Montbrió, malgrat les qualitats irreprotxables que caracteritzen el personatge, no és, tanmateix, un heroi de cartó pedra. Marian Vayreda, amb Montbrió, intenta de construir la figura de l'antiheroi que veurà amb gran desencís el fracàs de les seves idees modernitzadores, que no dubta de defensar a través de les armes, prenent, en aquest cas, part activa en els fets revolucionaris de 1868. Ben poca cosa hi deu haver d'autobiogràfic, en aquest personatge, però sí que em sembla interessant destacar les esperances de Montbrió davant l'agitació, el moviment, la necessitat de canvi que es respira pertot Catalunya en aquell moment, al camp i a la ciutat. Partidari de la "revolució", Montbrió participa activament en la revolució a Barcelona; les conseqüències, però, de la seva actitud reverteixen directament sobre els seus familiars i amics, víctimes del descontrol que es produeix al camp. El desengany i el problema moral que aquest compromís a sang i a foc comporta en el personatge amaren d'un cap a l'altre l'obra i esdevenen molt més importants, narrativament parlant, que no pas, com s'ha dit tantes vegades, la doctrina regionalista que la novel·la sens dubte vehicula.

És el mateix desengany que va fer aplegar, a partir de 1870, els joves més actius del moviment de Renaixença, els que n' "inventen" el nom, en la *Jove Catalunya*, una associació creada sobre uns paràmetres que deixen totalment de banda la idea 'conciliadora' de les propostes de Víctor Balaguer, fet del qual es va lamentar repetidament, conscient de l'oportunitat perduda de construir en aquella conjuntura històrica un Estat liberal amb cara i ulls. Escriu Balaguer, molt al final de la seva vida, l'any 1897, queixant-se amargament del fet que els «literatos catalanes no han estado conformes en seguir el camino de los provenzales, que es el por mí seguido». I continua:

Éstos, los provenzales, que viven en la realidad de los hechos y de las cosas, demostrando con ello ser más prácticos que los catalanes, limitaron pura y sencillamente su acción y movimiento al terreno literario, sin apartarse de él ni una pulgada, y dentro del terreno literario, principalmente á la poesía. Sus obras las publican con la traducción francesa á la vista, con sólo lo cual han hecho hermanas las dos lenguas, francesa y provenzal; su *Gaceta*, es decir, su revista felibre (la *Revue félibréenne*), la publican en francés é imprimen en París; los libros de propaganda que escriben, aquellos destinados á enaltecer las glorias de Provenza y á dar valor y fuerza á las cosas de la región, en francés y sólo en francés los escriben; y, finalmente, á París acuden para tomar parte en todo, habiendo conseguido con esta conducta, en determinados momentos, tener mayoría en el Gobierno, alcanzando así no pocas ventajas y no pocos beneficios para su región.

¡Ah, si los catalanes, en nuestra España, hubiesen hecho lo que ellos!

Este es el camino que debieran seguir los escritores catalanes todos; y que yo procuré trazarles mientras tuve alguna autoridad entre ellos, cuando acaudillaba mi grupo ó mi grupito.

No parece que ahora, por parte de una fracción –en realidad muy pequeña– se piense así. Por esto algunas personas del lado de acá creen notar cierto recrudescimiento de intransigencia, algo parecido á lo que ocurrió

cuando se quiso lanzar á los Juegos Florales por senderos oscuros y peligrosos.⁵³

Aquests «senderos oscuros y peligrosos» deuen tenir alguna cosa a veure amb el camí que va seguir gent com Josep Roca i Roca, Antoni Aulèstia i Pijoan, Francesc Pelai Briz, Joaquim Riera i Bertran, Francesc Matheu o, per altra banda, Valentí Almirall per la via del federalisme. Aquests joves, que havien vist truncades políticament i culturalment les seves expectatives davant de la Revolució i, sobretot, davant de l'actuació concreta dels líders catalans, i que van veure com s'esfondrava el model d'Estat republicà que ells abonaven, van optar per la construcció d'un discurs sobre la identitat cultural de Catalunya i dels catalans sobre bases ben distintes de les balaguerianes. Per a ells, la pàtria seria Catalunya i la idea d'Espanya quedava 'limitada' a la carcassa administrativa de l'Estat. Per tant, l'incipient discurs nacionalista que aquests construiran a través de les plataformes que controlaran a partir de 1870 serà un discurs estrictament i exacerbament catalanista. Les coses han canviat. En aquests moments, el discurs catalanista potencia cada vegada més els components antiespanyolistes. Per això, l'"ànima catalana" que tants debats protagonitzarà a partir d'aquest moment, es perfilarà com antitaurina, antiflamenquista, antimilitarista i, sobretot, contrària a la falsedat de la política professional. Ja ni tan sols la "guerra a fora" podia aconseguir el miracle de l'imaginarí compartit.

Que d'aquesta conjuntura en surtin els primers escriptors catalans 'vocacionals', els artistes moderns que, significativament, tornaran a les deus del Romanticisme a recuperar la idea de l'autenticitat, és la conseqüència més lògica del desenllaç final del moviment de Renaixença: la construcció d'una consciència de catalanitat que abandona programàticament la via del felibrisme per emprendre la cultura del catalanisme.

53. Que Víctor Balaguer no va veure amb bons ulls el camí que van prendre els Jocs Florals a partir de 1869 i el moviment de Renaixença, queda ben clar en el discurs –i les notes que hi va afegir de cara a la publicació– que l'ex ministre d'Ultramar va pronunciar en els Jocs Florals de Calataiud l'any 1897. Vegeu VÍCTOR BALAGUER, *El regionalismo y los juegos florales*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca-Museo Balaguer, 1897.